

Stanisław Flasiński

Powództwo o uznanie niegodności przejęcia gospodarstwa rolnego

Palestra 34/6-7(390-391), 46-49

1990

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stanisław Flasiński

Powództwo o uznanie niegodności przejęcia gospodarstwa rolnego

Nowela z 24 lutego 1989 r. do ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników i ich rodzin wprowadziła m.in. całkowicie nie znaną dotychczas instytucję prawną niegodności przejęcia gospodarstwa rolnego. Uznanie takiej niegodności po stronie uprawnionego następcy pozwala na pominięcie go przy przekazaniu gospodarstwa rolnego i na skuteczne nabycie rolniczych uprawnień emerytalnych albo rentowych po przekazaniu przez rolnika swego gospodarstwa Państwu, bądź po przekazaniu nieodpłatnie albo w drodze sprzedaży innej osobie fizycznej lub prawnej na warunkach określonych w art. 2 ustawy. Opracowanie to koncentruje się na praktycznych aspektach tej nowej instytucji prawnej.

1. Właściwość sądu, strony, koszty

Uznanie niegodności przejęcia gospodarstwa rolnego musi być oparte choćby na jednej z podstaw obrazujących zachowanie się następcy, wymienionych w art. 49 ustawy (*j.t. Dz.U. z 1989 r. Nr 24, poz. 133; zm. w Dz.U. z 1989 r. Nr 35, poz. 190 oraz Dz.U. z 1990 r. Nr 14, poz. 90*), polegających na tym, że następca:

- 1) postępuje względem rolnika uporczywie w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego,
- 2) dopuścił się względem rolnika albo jednej z najbliższych mu osób umyślnego przestępstwa przeciwko życiu, zdrowiu lub wolności albo rażącej obrazy czci,
- 3) uporczywie nie dopełnia względem rolnika obowiązków rodzinnych.

Podzielając pogląd Sądu Najwyższego wyrażony w postanowieniu z 7 października 1966 r., I CZ 105/66 (*OSNCP 1967, z. 7—8, poz. 128*), a dotyczący uznania spadkobiercy za niegodnego dziedziczenia, należy przyjąć, że również do rozpoznawania spraw o uznanie niegodności przejęcia gospodarstwa rolnego właściwy jest sąd rejonowy (*art. 16 § 1 k.p.c.*).

Prawo do otrzymania przez następcę gospodarstwa rolnego w drodze przekazania tego gospodarstwa przez rolnika ubie-

gającego się o emeryturę bądź rentę rolniczą jest bowiem z istoty swej zawsze prawem majątkowym, niezależnie od tego, czy i jaką przedstawia wartość materialną.

W zakresie właściwości miejscowej, do rozpoznawania omawianych spraw kompetentny jest sąd, w którego okręgu pozwany mieszka (*art. 27 § 1 k.p.c.*).

O tym kto może być stroną, decyduje treść art. 48—49 ustawy. Wynika z niej, iż do wystąpienia z powództwem legitymowany jest rolnik zamierzający przekazać stanowiące jego własność lub posiadane przez niego samoistne gospodarstwo rolne w zamian za rolniczą emeryturę lub rentę. W praktyce bywają to najczęściej małżonkowie. Biernie legitymowanym jest natomiast z reguły następca będący zstępnym powoda, mający pełną zdolność do czynności prawnych, który po ukończeniu 16 roku życia pracował w gospodarstwie rolnym co najmniej 5 lat, a ponadto nie przekroczył 55 lat oraz nie jest inwalidą I lub II grupy, lub III grupy, gdy jest całkowicie niezdolny do pracy w gospodarstwie rolnym.

Przy ustalaniu 5-letniego okresu pracy uwzględnia się przerwy związane z pobieraniem nauki lub wynikiem z przyczyn niezależnych od następcy.

Pełnomocnikami stron w omawianej sprawie mogą być adwokaci i inne osoby wymienione w art. 87 § 1 k.p.c. Pełnomocnikiem takim nie może być natomiast

przedstawiciel organizacji zrzeszającej rolników indywidualnych, której rolnik jest członkiem (art. 87 § 4 k.p.c.). Sprawa o uznanie niegodności przejęcia nie jest bowiem związana sensu stricto z samym „prowadzeniem gospodarstwa rolnego”, za które należy uważać osobiste kierowanie i zarządzanie nim. Przepis art. 87 § 4 k.p.c. stanowi bowiem wyjątek od zasady wyrażonej w art. 87 § 1 k.p.c. Obowiązujące reguły interpretacyjne nie pozwalają w takiej sytuacji na wykładnię rozszerzającą.

Według art. 29 ustawy z 13 czerwca 1967 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz.U. Nr 24, poz. 110 z późn. zm.) wpis jest stosunkowy, chyba że przepis przewiduje wpis stały, lub też wpis o określonej dolnej i górnej granicy. Takiego przepisu odnoszącego się do powództwa o uznanie niegodności przejęcia nie ma, co oznacza, iż w sprawie takiej będzie miał zastosowanie wpis stosunkowy.

Pozew, a także środek zaskarżenia w takiej sprawie, jest w rozumieniu wspomnianej ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych pismem dotyczącym prawa majątkowego, w którym wartość przedmiotu sporu da się ustalić już w dacie jego wniesienia. Wartością przedmiotu sporu będzie tu wartość gospodarstwa rolnego, które ma zostać przekazane.

Do najistotniejszych składników kosztów procesu w omawianych sprawach należą niewątpliwie poniesione przez stronę koszty sądowe, które odnosić się będą głównie lub tylko do uiszczanego wpisu sądowego, oraz koszty adwokackie.

Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z 16 października 1989 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie w postępowaniu przed organami wymiaru sprawiedliwości (Dz.U. Nr 57, poz. 343) nie wyodrębnia osobno wynagrodzenia za prowadzenie sprawy o uznanie niegodności przejęcia gospodarstwa rolnego. Dlatego zgodnie z § 1 i § 11 tego rozporządzenia wynagrodzenie adwokata ustala się na podstawie wartości przedmiotu sprawy.

2. Przebaczenie

Według art. 930 k.c. spadkobierca nie może być uznany za niegodnego dziedziczenia, jeżeli spadkodawca mu przebaczył. Stosownie zaś do art. 1010 k.c., jeśli spadkodawca przebaczył uprawnionemu do zachowku, nie może go wydziedziczyć. Jeśli natomiast chodzi o następcę kwalifikującego się do uznania go za niegodnego przejęcia gospodarstwa rolnego, ustawodawca o przebaczeniu nie wspomina ani słowem. Oznacza to albo przeżywaną przez ustawodawcę bezskuteczność prawną faktycznego przebaczenia, albo istnienie tzw. luki w prawie, którą można usunąć w drodze analogii (*analogia legis*).

Wątpliwość, że nie może tu wchodzić w rachubę rozumowanie a contrario, lecz właśnie analogia legis — pozwala rozwiać najlepiej okoliczność, że ustawodawca w sposób oczywisty nie miał zamiaru dopuszczać do uznawania niegodności przejęcia gospodarstwa rolnego wbrew woli rolnika, gdyż w odróżnieniu od uznania niegodności dziedziczenia, legitymacją czynną do występowania z powództwem nie obdarzył każdego, kto ma w tym interes (art. 929 k.c.), lecz jedynie rolnika, który zamierza przekazać gospodarstwo rolne w zamian za emeryturę bądź rentę. Tym samym dopuścił on do sytuacji, że następcy mogą dotyczyć wszelkie podstawy przewidziane art. 49 ustawy do uznania go za niegodnego, lecz za takiego uznany nie zostanie, gdyż taka jest wola rolnika. Różnica polega tylko na tym, że przy niegodności dziedziczenia i wydziedziczeniu zamiar ustawodawcy usankcjonowania przebaczenia przez nadanie mu zgodnych z wolą dotychczasowego właściciela określonych skutków prawnych został wyrażony wprost, natomiast przy niegodności przejęcia gospodarstwa rolnego taki sam zamiar ustawodawcy można odczytać jedynie w drodze wykładni.

Dokonane przez rolnika w procesie o uznanie niegodności przejęcia — przebaczenie następcy będącemu spadkobiercą,

a wydziedziczonemu w testamencie, wyłącza go wprawdzie nadal od spadkobrania, jednakże powoduje zachowanie przez niego prawa do zachowku (art. 1010 § 1 k.c.).

Aczkolwiek wydziedziczenie następuje wyłącznie z woli testatora, zaś uznanie niegodności przejęcia wymaga obligatoryjnie pozytywnego wyroku sądowego, nie sposób oprzeć się wnioskowi, że skutki przebaczenia po wydziedziczeniu są analogiczne do skutków przebaczenia po uprawomocnieniu się wyroku uznającego niegodność następcy. Jest oczywiście, że jeśli rolnik przebaczył następcy, to z powództwem o uznanie niegodności przejęcia przeciwko niemu nie wystąpi. W tej sytuacji nic nie przemawia przeciwko wnioskowi, że ustawowa gwarancja uszanowania woli rolnika, wyrażająca się w wyłączności jego prawa do skutecznego wystąpienia z powództwem, rozciąga się także na stan po uprawomocnieniu się wyroku uznającego następcę za niegodnego przejęcia. Jeśli więc rolnik po uprawomocnieniu się takiego wyroku przebaczył następcy i w wyniku tego przekazał mu w przewidzianej prawem formie swe gospodarstwo rolne, umowa o przekazaniu nie może być później uznana za nieważną tylko z uwagi na treść wcześniejszego wyroku.

3. Ugoda sądowa

W art. 49 ustawy, w którym jest mowa o uznaniu niegodności przejęcia, ustawodawca użył sformułowania „uznanie przez sąd”. Zachodzi więc pytanie, czy sprawa o uznanie takiej niegodności mogłaby się zakończyć ugodą sądową i związanym z nią umorzeniem postępowania? Odpowiedź na to pytanie utrudnia fakt stosowania przez ustawodawcę różnorodnej techniki legislacyjnej. Wyraża się ona w tym, że w zakresie niektórych rodzajów spraw ustawodawca dla uniknięcia niejasności wyraźnie stanowi o niedopuszczalności ugody (np. w art. 477¹² k.p.c.), a w innych

na ten temat milczy, chociaż ich charakter na zawarcie ugody nie pozwala.

Gramatyczna wykładnia art. 49 ustawy skłania do wyrażenia poglądu, iż usunięcie prawnej przeszkody do pominięcia uprawionego następcy przy przekazaniu gospodarstwa rolnego może nastąpić tylko przez uzyskanie uwzględniającego powództwo prawomocnego orzeczenia sądowego.

Przeciwko dopuszczalności załatwienia sprawy o uznanie niegodności przejęcia w drodze ugody sądowej przemawiają także inne względy. W ugodzie sądowej bowiem strony czynią sobie wzajemne ustępstwa w zakresie istniejącego już sporu. Z istoty uznania niegodności przejęcia gospodarstwa rolnego wynika zaś, że nie może ono nastąpić ani częściowo, ani na raty, jak również nie może być ono uzależnione od warunku lub terminu. Musi być bezwarunkowe i całkowite, albo może w ogóle nie nastąpić. Dlatego wydawać by się mogło, iż nie może tu być mowy o wzajemnych ustępstwach stanowiących konieczną przesłankę zawarcia każdej ugody.

Cel powództwa może jednak zostać ugodowo osiągnięty w inny sposób. Z analizy art. 49 ustawy wynika, że przy przekazaniu gospodarstwa rolnego przeszkoda do pominięcia następcy odpowiadającego wymogom art. 48 ustawy może upaść w razie złożenia — również po wniesieniu pozwu o uznanie niegodności przejęcia — przez następcę oświadczenia woli o odmowie przejęcia gospodarstwa rolnego. Może to się zdarzyć zwłaszcza wówczas, gdy pozwany następca, zdając sobie sprawę z tego, że dotyczy go którakolwiek przesłanka z art. 49 ustawy, nie chce zostać napiętnowany wyrokiem uznającym go za niegodnego przejęcia. Powód mając do wyboru uzyskanie wyroku usuwającego przeszkodę do pominięcia następcy przy przekazaniu gospodarstwa rolnego i jednocześnie piętnującego niewłaściwe zachowanie następcy, bądź ugodowe usunięcie takiej przeszkody bez napiętnowania pozwanego, wybierając tę drugą ewentualność, czyni pozwanemu istotne ustępstwo. Ustę-

stwem z jego strony jest również rezygnacja z uzyskania orzeczenia korzystającego z powagi rzeczy osądzonej.

Ustępstwem natomiast po stronie pozwanego następcy jest rezygnacja z przysługującego mu pierwszeństwa przejęcia gospodarstwa rolnego i otwarcia tym samym dla rolnika drogi do przekazania go innym osobom. Złożenie przez pozwanego w ugodzie sądowej oświadczenia o odmowie przejęcia gospodarstwa rolnego wywiera skutki wychodzące nieco poza przedmiot roszczenia i poza proces, w którym to oświadczenie złożono. Wyjście jednak poza określony pozwem przedmiot roszczenia przy zachowaniu jego celu nie stanowi przeszkody do zawarcia ugody sądowej.

4. Charakter i skutki wydanego orzeczenia oraz ich unicestwienie

W razie niezastnienia ujemnych przesłanek do merytorycznego rozstrzygnięcia sprawy o uznanie niegodności przejęcia gospodarstwa rolnego, sąd wydaje wyrok. Nie ma on — wbrew pozorom — charakteru deklaratoryjnego, lecz konstytutywny. Świadczy o tym zwłaszcza ocenny charakter przyczyn niegodności przejęcia oraz użycie przez ustawodawcę wyrażenia „może być uznany przez sąd”. Konstytutywny charakter orzeczenia przesądza także o tym, iż na niegodność przejęcia gospodarstwa nie można się powołać skutecznie w innej sprawie dopóty, dopóki nie istnieje orze-

czenie uznające niegodność i dopóki nie jest ono prawomocne.

Jeżeli rolnik po przebaczeniu następcy zamierza mimo to przekazać gospodarstwo rolne innej osobie w związku z wcześniejszym od przebaczenia prawomocnym wyrokiem uznającym niegodność przejęcia ze strony następcy, to wówczas następca może wystąpić z powództwem o ustalenie, że w związku z przebaczeniem jest uprawniony do przejęcia gospodarstwa rolnego w razie, gdyby rolnik zamierzał je przekazać za rentę lub emeryturę rolniczą (*art. 189 k.p.c.*).

W takiej sytuacji następca może domagać się zabezpieczenia swego roszczenia niepieniężnego m.in. przez zakazanie rolnikowi przekazywania gospodarstwa rolnego innej osobie na czas trwania procesu (*art. 755 k.p.c.*). Wydaniu zakazu w tym trybie nie stoi na przeszkodzie okoliczność, iż nieruchomości ma urzędzoną księgę wieczystą. Jeśli taka księga istnieje, następca po uzyskaniu odpisu postanowienia o zakazie, zaopatrzonego w klauzulę wykonalności, może złożyć wniosek o ujawnienie zakazu w dziale III księgi wieczystej.

Przebaczenie samo przez się nie przesądza zasadności powództwa następcy o ustalenie uprawnienia do przejęcia gospodarstwa rolnego. Powództwo takie bowiem powinno być oddalone, jeżeli rolnik wykáže, iż następca po przebaczeniu postępował ponownie w sposób określony w którejkolwiek przesłance z art. 49 ust. 1 pkt 1, 2 lub 3 ustawy.

STANISŁAW FLASIŃSKI